

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР
АКАДЕМИЯСИ МИНТАҚАВИЙ БЎЛИМИ
ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ**

**ХОРАЗМ МАЪМУН
АКАДЕМИЯСИ
АХБОРОТНОМАСИ**

Ахборотнома ОАК Раёсатининг 2016-йил 29-декабрдаги 223/4-сон қарори билан биология, қишлоқ хўжалиги, тарих, иқтисодиёт, филология ва архитектура фанлари бўйича докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхатига киритилган

2023-4/1

**Вестник Хорезмской академии Маъмуна
Издается с 2006 года**

Хива-2023

Бош муҳаррир:

Абдуллаев Икрам Искандарович, б.ф.д., проф.

Бош муҳаррир ўринбосари:

Ҳасанов Шодлик Бекпўлатович, к.ф.н., к.и.х.

Таҳрир хайати:

Абдуллаев Икрам Искандарович, б.ф.д., проф.
Абдуллаева Муборак Махмусовна, б.ф.д., проф.
Абдуҳалимов Баҳром Абдурахимович, т.ф.д., проф.
Агзамова Гулчехра Азизовна, т.ф.д., проф.
Аимбетов Нагмет Каллиевич, и.ф.д., акад.
Аметов Якуб Идрисович, д.б.н., проф.
Бабаджанов Хушнот, ф.ф.н., проф.
Бекчанов Даврон Жуманазарович, к.ф.д.
Буриев Хасан Чутбаевич, б.ф.д., проф.
Ганджаева Лола Атаназаровна, б.ф.д., к.и.х.
Давлетов Санжар Ражабович, тар.ф.д.
Дурдиева Гавҳар Салаевна, арх.ф.д.
Ибрагимов Бахтиёр Тўлаганович, к.ф.д., акад.
Исмаилов Исҳақжон Отабаевич, ф.ф.н., доц.
Жуманиёзов Зоҳид Отабоевич, ф.ф.н., доц.
Жуманов Мурат Арепбаевич, д.б.н., проф.
Кадирова Шахноза Абдухалиловна, к.ф.д., проф.
Каримов Улугбек Темирбаевич, DSc
Курбанова Саида Бекчановна, ф.ф.н., доц.
Кутлиев Учқун Отобоевич, ф-м.ф.д.
Ламерс Жон, қ/х.ф.д., проф.
Майкл С. Энжел, б.ф.д., проф.
Махмудов Рауфжон Баходирович, ф.ф.д., к.и.х.
Мирзаев Сирожиддин Зайниевич, ф-м.ф.д., проф.
Мирзаева Гулнара Саидарифовна, б.ф.д.

Пазилов Абдуваеит, б.ф.д., проф.
Раззақова Сурайё Раззоқовна, к.ф.ф.д., доц.
Рахимов Раҳим Атажанович, т.ф.д., проф.
Рахимов Матназар Шомуротович, б.ф.д., проф.
Рўзметов Бахтияр, и.ф.д., проф.
Садуллаев Азимбой, ф-м.ф.д., акад.
Салаев Санъатбек Комилович, и.ф.д., проф.
Сапарбаева Гуландам Машариповна, ф.ф.ф.д.
Сапаров Каландар Абдуллаевич, б.ф.д., проф.
Сафаров Алишер Каримджанович, б.ф.д., доц.
Сирожов Ойбек Очилович, с.ф.д., проф.
Сотипов Гойипназар, қ/х.ф.д., проф.
Тожибаев Комилжон Шаробитдинович, б.ф.д., академик
Холлиев Аскар Эргашевич, б.ф.д., проф.
Холматов Бахтиёр Рустамович, б.ф.д.
Чўпонов Отаназар Отожонович, ф.ф.д., доц.
Шакарбоев Эркин Бердикулович, б.ф.д., проф.
Эрматова Жамила Исмаиловна, ф.ф.н., доц.
Эшчанов Рузумбой Абдуллаевич, б.ф.д., доц.
Ўразбоев Ғайрат Ўразалиевич, ф-м.ф.д.
Ўрозбоев Абдулла Дурдиевич, ф.ф.д.
Ҳажиева Мақсуда Султоновна, фал.ф.д.
Ҳасанов Шодлик Бекпўлатович, к.ф.н., к.и.х.
Худайберганова Дурдона Сидиқовна, ф.ф.д.

Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси: илмий журнал.-№4/1 (100), Хоразм Маъмун академияси, 2023 й. – 195 б. – Босма нашрнинг электрон варианты - <http://mamun.uz/uz/page/56>

ISSN 2091-573 X

Муассис: Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси минтақавий бўлими – Хоразм Маъмун академияси

© Хоразм Маъмун академияси ноширлик бўлими, 2023

МУНДАРИЖА БИОЛОГИЯ ФАНЛАРИ

Abdullaev I.I., Matyakubov Z.Sh., Doschanova M.B., Ro'zmetov R.S., Ibragimov Sh.B. Xorazm viloyati Xiva shahridagi binolarda termitlar tarqalishi	5
Abdullayev D.A. Intraduktsiya sharoitida <i>Eremurus lactiflorus</i> O.Fedtsch. ning gullash biologiyasi	8
Bo'riyev S.B., Okilova G.A., Shodmonov F.Q., Qobilov A.M. Buxoro viloyati Katta tuzkon ko'lining gidrokimyoviy tarkibi va makrofit turlarini aniqlash	11
Ismatova Z.A., Kamolova Sh.N. Suvo'tlari florasining o'rganilishi	15
Kulimov A.K., Bobojonova M.I., O'ktamov O.R. Virusga qarshi lamivudin dori vositasini tadqiq etish va uning tiftin bo'yicha tasniflanishini o'rganish	18
Kurbanov Sh.K., Dustov K.T. Talabalarda respirator tizimning funksional holatini baholash	22
Otabaev O.A., Abdullaev I.I. <i>Valeriana officinalis</i> o'simligini o'stirishda qo'niladigan agrotexnik tadbirlar	24
Raxmonqulova R.Q., Ismoilova N.SH. Zomin davlat qo'riqxonasi florasidagi O'zbekiston "Qizil kitobi" ga kiritilgan gemikriptofit turkum turlari	28
Sanakulov A.L., Abdusalomova Z.A. Loviyaning "Rovot"navi unuvchanligi va yashovchanligiga ekish sxemasining ta'siri	31
Utemuratova G.N., Matkarimov N.B., Sultanov A.A. Janubiy Orolbo'yi shaharlarida ko'kalamzorlashtirish uchun ekiladigan <i>Populus nigra</i> L. daraxtining kurtaklanish va barglarining rivojlanishi	34
Xujamurotova Z.Sh., Islomov B.S., Muqumov I.U. Qalampir yalpizi (<i>Mentha piperita</i>) ning ayrim biologik xususiyatlari	37
Xusanov A.K., Tillaeva S.T., Jo'raev M.Sh., Abdullaev I.I., Matyaqubov Z.Sh., Yaxyoev A., Mansurxo'jaeva M., Zokirova G.M., Abdullaeva M.I. Andijon sharoitida dendropark va istirohat bog'lari manzarali daraxtlariga zarar yetkazuvchi shiralar faunasi	39
Атаджанова Г., Собиров М. Саксовулнинг уруғларини ўсишига ўстирувчи моддаларнинг таъсири	45
Бекмуратова Д.М., Мамбегуллаева С.М. Анализ влияния техногенной трансформации экосистем на мелких млекопитающих Южного Приаралья	48
Бекгурсунова М.Б., Абдуллаев И.И. Интенсив боғ тупроқларида ҳаёт кечирувчи йирткич энтомофаглар	52
Девонова Н.М., Рамазанова М.Д., Донаева О.Р. Сангардак дарёсида учровчи туркистон лаққачасининг (<i>Glyptosternon oschanini</i>) серпуштлиги	56
Ильясов А.С., Баходирова У.Б. Микрофлора толстой кишки и строения распределения лимфоидных образований прямой кишки крысы в постнатальном периоде развитие	58
Исомиддинов З.Ж. Сур тусли кўнғир тупроқлар ва пиёз (<i>Allium sera</i> L.) да кимёвий элементларнинг ўзгариши	64
Кучкарова Л., Адилбеков Т.Т., Абдурахмонов Ж.С., Юнусов Г.А., Холтурсунова Г.М., Шукурова С.С. Эшкак эшувчиларни жисмоний тайёргарлик даврида овқатланишнинг ўзига хос хусусиятлари	67
Нахалбоев А.А. Эчкиларни ноанъанавий озуқа рацион билан озиклантиришнинг уларнинг ошқозон-ичак тизими микрофлорасига таъсири	69
Орел М.М., Матжанова Х.К. Опыт интродукции некоторых лекарственных растений в Каракалпакстане	75
Рахматуллаев Б.А., Туробов Н.Р. Оқтепа сув омбори нематодалар фаунасининг таксономик таҳлили	80
Сафиуллина А.К., Эрназарова Д.Қ., Шеримбетов А.Г., Кушанов Ф.Н. <i>G.Hirsutum</i> L. турига мансуб кенжа тур ва туричи хилма-хилликларининг фузариозли (FOV) вилт касаллигига чидамлилигини баҳолаш	83
Халбекова Х. Выращивание перспективных галофитов для озеленения пустыни Арала	89
ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ ФАНЛАРИ	
Berdiqulov X.K., Ortiqova L.S., Negmatova S.T. Krotalariya barg sathi maydonining o'zgarishiga biostimulyatorlarning ta'siri	93
Islomov B.S., Rashidov Sh., Ismayilova I., Sharipova S.Sh. Xorazm olma navlari ahamiyati, ularning urug' va meva hosildorligi	96
Karimov E.Q., Shovqiev A.M., Sherqulov Sh.J. Qishloq xo'jaligi korxonalari yer egaligi va yerdan foydalanuvchilarning yer maydonlaridan foydanish tizimini soddalashtirish	100
Salimova H.X. Buxoro vohasi tuproqlarning sho'rlanish holatining mexanik tarkibga bog'liqligi	102

taqazo etadi. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilarini birlashtirishning samarali mexanizmlari to'liq shakllanmaganligi sababli, ularning faoliyati tarqoqligicha qolmoqda. Bu esa yuqori iqtisodiy ko'rsatkichlarga erishishga to'sqinlik qilmoqda hamda qo'shilgan qiymat zanjirlariga birlashish imkonini cheklamoqda. Qishloq xo'jaligi yer egaligi va yerdan foydalanuvchilarning barqaror tarkibini shakllantrish uchun quyidagi ishlarni amalga oshirish muhimdir.

Qishloq xo'jaligi korxonalarining maqsadga muvofiq samarali hajmi har bir hududning tabiiy sharoitlariga, xo'jaligi yuritish shakllariga, korxonaning ixtisoslashuvi va tarmoq tarkibiga, texnikaviy-texnologik va ijtimoiy omillarga bog'liq holda turlicha bo'lishi mumkin. Korxonalarining maqsadga muvofiq hajmini aniqlashda quyidagilar asos qilib olinishi lozim:

- yer-suv resurslari va ishchi kuchlaridan to'liq foydalanishni ta'minlash;
- ishlarni o'z vaqtida va sifatli bajarilishiga erishish;
- texnika va boshqa ishlab chiqarish vositalaridan samarali foydalanishni ta'minlash;
- oqilona ixtisoslashuv va maqsadga muvofiq tarmoq tarkibini shakllantirish;
- minimal xarajatlar va maksimal moliyaviy natijalarga erishish.

Qishloq xo'jaligi korxonalari yer egalarining va yerdan foydalanuvchilarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish, qishloq xo'jaligi ekin maydonlaridan samarali foydalanish tizimini yanada tubdan takomillashtirish, qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtirish va realizatsiya qilishni ko'paytirishga xizmat qiladi va ushbu yo'nalishdagi islohotlarni yangi bosqichga olib chiqish uchun keng yo'l ochib berdi. Mamlakat qishloq xo'jaligining rivojlanishi qishloq xo'jaligi mahsulotlarining ko'payishiga olib keladi. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarining ko'payish esa xalqning to'la to'kis baxtli yashashining kafolatidir. Shunday ekan fermer, dehqon xo'jaliklari va tomorqa yer egalarining yer maydonlaridan yanada samarali foydalanishini tashkil etish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri. Yerlardan samarali foydalanish uchun esa eng avvalo uni munosib egasiga topshirish kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Yer hisobi va davlat kadastrlarini yuritish tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni. 2020-yil 7-sentyabr PF-6061
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni O'zbekiston respublikasi qishloq xo'jaligini rivojlantirishning 2020 - 2030-yillarga mo'ljallangan strategiyasini tasdiqlash to'g'risida 2019-yil 23-oktabr. PF-5853
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yerlardan foydalanish va muhofaza qilish tizimini takomillashtirishga doir q o'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" 2021-yil 24-fevral PQ-5006
4. Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 10 oktyabrda "Fermer, dehqon xo'jaliklari va tomorqa yer egalari faoliyatini yanada rivojlantirish bo'yicha tashkiliy chora-tadbirlar to'g'risida"gi 3318 sonli qarori.
5. O'zbekiston Respublikasi yer resurslari geodeziya katografiya va davlat kadastr davlat qo'mitasi tomonidan tayyorlangan "O'zbekiston Respublikasi yer resurslarining holati to'g'risidagi Milliy hisobot. Toshkent 2020yil. 2020yil 1-yanvar.
6. Yer kodeksi, 1998-yil 30-aprel

UO'K 631.445.52: 631.43

BUXORO VOHASI TUPROQLARNING SHO'RLANISH HOLATINING MEXANIK TARKIBGA BOG'LIQLIGI

H.X.Salimova, tayanch doktorant, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Maqolada Buxoro viloyati G'ijduvon tumani o'tloqi – allyuvial tuproqlarining mexanik tarkibi va sho'rlanish tipi va darajasi aniqlangan. Olingan ma'lumotlarga ko'ra ushbu tuproq tipchasi asosan sho'rlanmagan, sho'rlanish 1 metrdan pastki qatlamda joylashganligi aniqlangan. Mexanik tarkibiga esa haydov qatlamida o'rtacha bo'lgan bo'lsa, pastki qatlamlar og'ir qumoqligi keltirilgan. Ushbu tuproqlarda alohida agrotexnik tadbirlar olib borilishi yoritilgan.

Kalit so'zlar: Sug'oriladigan tuproq, o'tloqi-allyuvial, mexanik tarkib, fizik qum, fizik loy, fraksiya, o'rta qumoq, og'ir qumoq, suvli so'rim, quruq qoldiq, sho'rlanish, sho'rlanish tipi, sho'rlanish darajasi kuchsiz sho'rlangan, o'rtacha sho'rlangan.

Аннотация. В статье определены механический состав, тип и уровень засоленности лугово-аллювиальных почв Гиждуванского района Бухарской области. По полученным данным этот тип грунта в основном незасоленный, засоление встречается в слое ниже 1 метра.

Механический состав умеренный в приводном слое, но тяжелый в нижних слоях. Подчеркнуто, что на этих почвах проводятся специальные агротехнические мероприятия.

Ключевые слова: *Оорошаемая почва, лугово-аллювиальные, механический состав, физический песок, физическая глина, фракция, средний песок, тяжелый песок, водопоглощение, сухой остаток, засоление, тип засоления, степень засоления слабозасоленные, средnezасоленные.*

Abstract. *The article defines the mechanical composition, type and level of salinity of meadow-alluvial soils in the Gijduvan district of the Bukhara region. According to the data obtained, this type of soil is mainly non-saline, salinization occurs in a layer below 1 meter. The mechanical composition is moderate in the drive layer, but heavy in the lower layers. It was emphasized that special agrotechnical measures are being taken on these soils.*

Key words: *Irrigated soil, meadow-alluvial, mechanical composition, physical sand, physical clay, fraction, medium sand, heavy sand, water absorption, dry residue, salinity, salinity type, degree of salinity slightly saline, medium saline.*

Kirish. Hozirda respublikamizning umumiy maydoni 44410,3 ming gektar bo'lib, umumiy yer maydonidan qishloq xo'jaligida foydalaniladigan yerlari 25681,3 ming gektarni yoki umumiy yer fondining 57,8 % ni tashkil qiladi. Shundan qishloq xo'jaligida intensiv foydalaniladigan, ya'ni sug'oriladigan yerlar 4,3 mln gektar (taxminan jami yer fondining 10 foizga yakini)ni tashkil qiladi va bu yerlar respublikamizning «Oltin fondi» hisoblanadi, sug'oriladigan yerlar yalpi qishloq xo'jalik maxsulotlarining 95 foizini yetkazib beradi. Bu esa respublikamiz xalq va qishloq xo'jaligi tarmoqlarining ishlab chiqarish faoliyatini belgilab beradi.

Respublikamizda sug'oriladigan yerlarning 49 foizi turli darajada sho'rlangan bo'lib, shundan 18 foizi kuchli va o'rta darajada sho'rlangan yerlar bo'lsa, 23 foizdan ortig'i esa boniteti past yerlar toifasiga kiradi. Meliorativ holati qoniqarsiz yerlarning katta qismi Qoraqalpog'iston Respublikasi, Xorazm, Buxoro, Jizzax va Farg'ona viloyatlariga to'g'ri keladi.

O'zbekistonda sug'oriladigan sho'rlangan tuproqlar turli gorizontallik zonalarida uchraydi: janubiy (Surxondaryo, Qashqadaryo, Buxoro viloyatlari), markaziy (Farg'ona vodiysining ayrim tumanlari, Mirzacho'l, Jizzax, Samarqand viloyatining ayrim tumanlari) va shimoliy (Xorazm viloyati, Qoraqalpog'iston Respublikasi). Bu yerlarni sho'rxokli va sho'rxoksimon tuproqlar tashkil etadi. Bulardan tashqari Buxoro, Qashqadaryo viloyatlari, Qoraqalpog'iston Respublikasida tarqalgan tuproqlarning singdirish kompleksida singdirilgan natriy yoki magniyning miqdorlari yuqori bo'lgan agrofizikaviy xossalari o'ta yomon sho'rtobsimon tuproqlar ham uchraydi. Sug'oriladigan sho'rlangan tuproqlarning unumdorligi tuproq hosil qiluvchi jinslarning xarakteriga, tuproq tiplariga, sug'orish davrlariga, sho'rlanganlik darajalariga hamda ularda o'tkazilayotgan agrotexnik va meliorativ tadbirlarning majmuasiga bog'liqdir [4].

Tuproqlarni sho'rlanishida tuproqning mexanik tarkibi ham katta ahamiyat kasb etadi. Mexanik elementlar tuproq va jinslarda alohida (qum) va turli struktura bo'lakchalariga birikkan shaklda bo'ladi. Mexanik elementlarning xossalari, ular o'lchamiga ko'ra o'zgarib turadi. O'lchami va xossalari bir-biriga yaqin zarrachalar odatda fraksiyalarga birlashtiriladi. Zarrachalar katta-kichikligiga qarab fraksiya gruppalarining klassifikatsiyasi ishlab chiqilgan. Kattaligi bo'yicha fraksiyalarga ajratilgan zarrachalarning gruppalanishiga mexanik elementlar klassifikatsiyasi deyiladi.

Hozirgi vaqtda N.A.Kachinskiy tavsiya etgan mexanik elementlar klassifikatsiyasi ko'p ishlatiladi. Fraksiyalardagi o'lchami 1 mm dan katta zarrachalarga jinslarning tosh qismi yoki tuproq skleti, 1 mm dan kichiklari esa mayda zarrachali yoki mayda qismi deb ataladi. Shuningdek, mayda zarrachadagi 0,01 mm dan katta zarrachalar xossalari qumga yaqin bo'lgani uchun shartli "fizik qum", 0,01 dan kichiklari esa loyga o'xshashligi sababli "fizik loy" yoki "fizik soz" deb yuritiladi.

Granulometrik tarkib tuproqning juda ko'p xossalari va unumdorligi unga bog'liq. Granulometrik tarkib tuproqning suv-fizik, fizik – mexanik, havo, issiqlik xossalari, oksidlanish qaytarilish sharoitlari, singdirish qobiliyati, tuproqda gumus, kul elementlari va azotning to'planishiga sezilarli ta'sir etadi. Granulometrik fraksiyalar xossalari to'g'ridan-to'g'ri zarrachalar

solishtirma yuzasiga va ularning kimyoviy, minerologik tarkibiga bog'liq shuning uchun tuproqning mexanik tarkibini o'rganish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Buxoro viloyatida jami sug'oriladigan yerlarning maydoni 229,2 ming gektarni tashkil etadi, shundan 205,2 ming gektari turli darajada (sho'rlanmagan - 24,0; kuchsiz sho'rlangan - 125,8; o'rtacha sho'rlangan - 48,2 va kuchli sho'rlangan - 31,2 ming gektar) sho'rlangan maydonlar hisoblanadi. G'ijduvon tumanida asosan 2 tipchadagi tuproqlar tarqalgan bo'lib, ular sug'oriladigan o'tloqi-taqirli va sug'oriladigan o'tloqi-allyuvial tuproqlardir. Tumanda sug'oriladigan yerlarning 79 % sho'rlanmagan, 11,5 % kuchsiz, 2,5 % o'rtacha va 7 % kuchli sho'rlangan hisoblanadi. Tuproqning mexanik tarkibi bo'yicha qum va qumloq - 17,5 %, engil qumoq - 20,3 %, o'rta qumoq - 52,6 % ni tashkil etsa, 9,6 % og'ir qumoq va loyli hisoblanadi. Buxoro viloyati G'ijduvon tumani tuproqlarining mexanik tarkibi va sho'rlanish tipi va darajalarini bilish, shu xududdagi tuproqlar unumdorligini saqlash va oshirish hamda samarali foydalanish [2,3].

Tadqiqotning maqsadi. Buxoro viloyati G'ijduvon tumanida tarqalgan turli tuproq tipchalarining unumdorligini saqlash va oshirish, tuproqlarning meliorativ holatini yaxshilash, yerlardan samarali foydalanish hamda qishloq xo'jalik ekinlaridan yuqori va sifatli hosil yetishtirishda tuproqning tarkibi, xossa va xususiyatlarining ahamiyatini ilmiy asoslashdan iborat.

Tadqiqot materiallari va uslublari. Dala va laboratoriya tadqiqotlari Buxoro viloyati G'ijduvon tumanidagi sug'oriladigan tuproqlar sharoitida olib borilmoqda. Tuman tuproqlarining genezisi, evolyusiyasi, mexanik tarkibi, xossa va xususiyatlari, unumdorligini saqlash va oshirish, sho'rlanish tipi va darajasi, tuproqlarning meliorativ holatini yaxshilash kabi ilmiy-tadqiqot ishlari tuproqshunoslikda umumqabul qilingan profil-genetik, morfologik, tuproqli so'rim, fizikaviy, fizik – kimyoviy, kimyoviy analitik usullarda, laboratoriya tahlillari esa «Metodi agroximicheskix, agrofizicheskix i mikrobiologicheskix issledovaniy v polivnix xlopkovix rayonax», «Metodi agrofizicheskix issledovaniy pochv Sredney Azii», «Metodi issledovaniya fizicheskix svoystv pochv i gruntov», «Tuproqning tarkibi xossalari va analizi» kabi uslublar asosida olib borilmoqda. Olingan natijalar B.A.Dospexov (1985) bo'yicha matematik, statistik va dispersion tahlil qilinmoqda [1].

Tadqiqot natijalari va uning tahlili. G'ijduvon tumani qadimdan sug'oriladigan o'tloqi-allyuvial tuproqlar sharoitida («Omad» fermer xo'jaligi) tuproq kesmasi (chuquri) kovlandi. 1 raqamli kesmadan tuproq namunalari olinib, laboratoriyada sho'rlanish tipi va darajasini aniqlash uchun tahlil qilindi. Tahlil natijalariga ko'ra, 0-29 sm qatlamda quruq qoldiq miqdori 0,295 % ni tashkil etdi. Tuproq chuqurlashib borgan sari quruq qoldiq miqdori deyarli bir xil bo'ldi, ammo eng pastki (103-115 sm) qatlamda quruq qoldiq miqdori 0,413 % ni tashkil etganligi aniqlandi (1 - jadval).

Tuproqning 0–103 sm qatlamida tuproq sho'rlanmagan bo'lib, eng pastki qatlam kuchsiz sho'rlangan tuproq tipiga mansub ekanligi aniqlandi.

1 - jadval

G'ijduvon tumani o'tloqi-allyuvial tuproqlarning suvli so'rim tahlili

Kesma №	Chuqurlik, sm	Quruq qoldiq, %	100 g. tuproqda, % / mg/ekv.					
			HCO ₃ ⁻	Cl ⁻	SO ₄ ²⁻	Ca ²⁺	Mg ²⁺	Na ⁺ +K ⁺
1	0-29	0,295	0,026	0,049	0,140	0,068	0,012	0,008
			0,426	1,382	2,913	3,393	0,987	0,341
	29-52	0,264	0,027	0,014	0,154	0,059	0,01	0,006
			0,443	0,395	3,205	2,944	0,823	0,275
	52-79	0,256	0,027	0,011	0,151	0,058	0,009	0,006
			0,443	0,310	3,142	2,894	0,741	0,260
	79-103	0,293	0,031	0,039	0,14	0,076	0,007	0,004
			0,508	1,100	2,913	3,792	0,576	0,153
	103-115	0,413	0,031	0,060	0,200	0,116	0,006	0,002
			0,508	1,693	4,162	5,788	0,494	0,081

Tuproq qatlamining chuqurlashib borishi bilan kalsiy kationining miqdori ortib borgan bo'lsa, magniy kationing miqdori teskari proporsional ekanligi kuzatildi. Tuproqning sho'rlanish tipi xlorid – sulfatli ekanligi aniqlandi [5].

Tuproqning mexanik tarkibi aniqlandi. Haydov qatlamida fizik loy miqdori 43,7 % ni tashkil etib, mexanik tarkibi tipi bo'yicha esa o'rta qumoq ekan. Tuproq qatlamining chuqurlashib borishi bilan fizik loy miqdori ortib bordi va tipi bo'yicha og'ir qumoqli aniqlandi (2 - jadval).

G'ijduvon tumani o'tloqi-allyuvial tuproqlarning mexanik tarkibi ("Omad" f/x)

Kesma №	Chuqurlik, sm	Fraksiyalar, %							Fizik loyqa miqdori, %	Tipi
		>0,25	0,25-0,1	0,1-0,05	0,05-0,01	0,01-0,005	0,005-0,001	<0,001		
1	0-29	2,5	2,5	7,6	43,7	7,2	6,4	30,2	43,7	O'rta qumoq
	29-52	5,0	3,5	4,8	39,8	8,0	7,2	31,8	46,9	Og'ir qumoq
	52-79	4,3	4,5	5,4	39,8	9,5	8,0	28,6	46,1	Og'ir qumoq
	79-103	1,0	1,7	12,3	31,0	7,9	11,9	34,2	54,1	Og'ir qumoq
	103-115	1,3	1,0	11,1	39,8	9,5	8,7	28,6	46,9	Og'ir qumoq

Tuproqning mexanik tarkibi o'rta va og'ir qumoqligi sababli, qishloq xo'jalik ekinlari yetishtirishda sug'orish me'yori, soni va usullariga alohida e'tibor berish talab etiladi. Sug'orishga alohida e'tibor berilmasa, tuproqning sho'rlanishi yuqori qatlamlarga qo'tarilib, tuproqning sho'rlanishiga sabab bo'lishi mumkin [6].

Xulosa va tavsiyalar. Xulosa qilib aytganda, Buxoro viloyati G'ijduvon tumani o'tloqi-allyuvial tuproqlari sho'rlanish darajasi bo'yicha sho'rlanmagan, sho'rlanish 1 metrli qatlamdan pastda joylashgan bo'lib, sho'rlanish tipi bo'yicha xlorid-sulfatli hisoblanadi. Tuproqning mexanik tarkibi haydov qatlamida o'rta qumoq, pastki qatlamlar esa og'ir qumoq ekan. Tuproqning sho'rlanmasligini oldini olish uchun sug'orishni to'g'ri tashkil etish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Доспехов Б.А. Методика полевого опыта. Учебник. Издательство «Агропромиздат» 1985. С: 207-218.
2. Tojijev U., X.Namozov, Sh. Nafetdinov, K.Umarov. O'zbekiston tuproqlari. O'quv qo'llanma. "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi davlat milliy ensiklopediyasi" nashriyoti. – Toshkent. - 2004. – 74 b.
3. Абдуллаев С. А., Намозов Х.К. Тупрок мелиорацияси. «Ўзбекистон миллий энциклопедияси Давлат тили нашриёти. - Тошкент – 2011. – 389 б.
4. O'zbekiston sug'oriladigan yerlarining meliorativ holati va ularni yaxshilash. O'zbekiston Respublikasi yer resurslari, geodeziya, kartografiya va davlat kadastri davlat qo'mitasi. Toshkent, "Universitet" nashriyoti, 2018. 192-201 b.
5. Umarov O.R., Bafoeva Z.X., Artikova X.T., Ortikov T.K. Buxoro vohasi tuproqlarining meliorativ holati va uni yaxshilash yo'llari //O'zbekiston milliy universiteti xabarlari - Toshkent, 2019. - №[3/2] 183-185 b.
6. X.T.Artykova, X.X.Salimova. Тупрок унумдорлигини оширишда физик хусусиятларнинг аҳамияти. "Қишлоқ хўжалигида экологик муаммолар ва уларнинг ечими" мавзусидаги Республика миқёсидаги хорижий олимлар иштирокида онлайн илмий-амалий анжуман тўплами.-Бухоро, 2020 йил 17-18 декабр.-117 б.

UO'T: 581.133.633.63

YANGI ISTIQBOLLI "SULTON" G'O'ZA NAVINING O'SISHI-RIVOJLANISHI VA HOSILDORLIGIGA AYRIM EKOLOGIK OMILLARNING TA'SIRI

G'.M. Satipov, prof., Urganch davlat universiteti, Urganch
H.R. Yusupov, o'qituvchi, Urganch davlat universiteti, Urganch
S.K. Salimova, magistr, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada xorazm viloyatida yetishtirilayotgan yangi istiqbolli "Sulton" g'o'za navining o'sishi-rivojlanishi, hosildorligiga ekish muddatlari va ko'chat qalinligining ta'siri o'rganiladi.

Kalit so'zlar: Nav, ko'chat qalinligi, ekish muddati, fenologik kuzatish, o'sish-rivojlanish, shonalash, gullash, hosildorlik, tola chiqimi, vilt kasalligi.

Аннотация. В данной статье изучены рост и развитие нового перспективного сорта хлопчатника «Султан», выращиваемого в Хорезмской области, влияние сроков посева и толщины всходов на продуктивность.

Ключевые слова: сорт, толщина всходов, сроки посадки, фенологические наблюдения, рост и развитие, кустистость, цветение, продуктивность, выход волокна, болезнь увядание.

Abstract. In this article, the growth and development of the new promising cotton variety "Sultan" grown in Khorezm region, the effect of planting dates and seedling thickness on productivity is studied.

Key words: Variety, seedling thickness, planting time, phenological observation, growth and development, tillering, flowering, productivity, fiber output, wilt disease.

Respublikamiz Prezidenti Shavkat Mirziyoev 2020 yil 29 dekabr kuni Oliy Majlisga yo'llagan Murojaatnomasida, kambag'allikni qisqartirish va qishloq aholisi daromadlarini ko'paytirishda eng tez natija beradigan omil bu – qishloq xo'jaligida hosildorlik va samaradorlikni keskin oshirish ekanligini alohida ta'kidlab o'tdilar.

Malumki Respublikamiz hududlarining tuproq iqlim sharoitlarini hisobga olgan holda, paxta tolasining sifati bo'yicha davlat talablariga javob beradigan g'o'zaning tezpishar va serhosil navlarini to'g'ri tanlash, ekish muddatini belgilash va joylashtirish talab etiladi.

Sh.Teshaev, F.Hasanova, B.Niyozaliev, O.Sindarovlarning (2011) yozishlaricha, g'o'zani yaganalash va ko'chat qalinligini belgilashda quyidagilarga e'tibor qaratish maqsadga muvofiq:

-Unumdor tuproqlarda g'o'zaning S-6524, S-4727, Andijon-35, Andijon-37, Mehnat, Sulton navlarida gektariga 90-100, Namangan-77, Andijon-36, Xorazm-127, Namangan-34 navlarida gektariga 110-120 ming tup ko'chat qoldiriladi.

-Unumdorligi o'rta va past yerlarda yuqoridagi ko'rsatkichlarga mos ravishda gektariga 15-20 ming tup ko'chat qoldirish maqsadga muvofiq.

-Tuproq unumdorligi yuqori bo'lgan hududlarda Buxoro-6 navida 90-95, Buxoro-102 navida 80-90, Buxoro-8 navida 100-110 ming tup/ga qoldirish tavsiya etiladi. --Buxoro-102 g'o'za navi kuchli shoxlanib o'sganligi bois tuproq sharoitiga qarab, unumdorlik o'rtacha bo'lganda 90-95, unumdorlik past yerlarda 110, Buxoro-6 va Buxoro-8 g'o'za navlari uchun mos holda 100-120 ming tup/ga ko'chat qoldirish mumkin.

-Mexanik tarkibi qumoq, unumdorligi past yerlarda Buxoro-6 navida gektariga 110-120 va Buxoro-8 navida 120-130 ming tup ko'chat qoldirish kerak.

-Yuqori darajada sho'rlangan yerlarda yaganalash paytida 10-15% ko'proq ko'chat qoldirish lozim. Chunki vegetasiya davrida tuzlarning yuzaga ko'tarilishi oqibatida taxminan shuncha ko'chat nobud bo'lishi mumkin.[1]

Yuqoridagilarni etiborga olgan xolda tajribalar Paxta seleksiyasi, urug'chiligi va yetishtirish agrotexnologiyalari ilmiy-tadqiqot instituti Xorazm ilmiy tajriba stansiyasi (PSU va YAITI Xorazm ITS) dalalarida olib borildi. Buning uchun yangi istiqbolli g'o'zaning "Sulton" (1-rasm) navi 5-aprel hamda 15-aprel sanalarida ekilib ikki xil (60x15-1; 60x20-1) tizimlarda ko'chat qoldirib navning ekologik sharoitga moslashishi va ekish muddatini to'g'ri tanlash maqsad qilib olindi.

"Sulton" g'o'za navi Paxta seleksiyasi, urug'chiligi va yetishtirish agrotexnologiyalari Ilmiy-tadqiqot institutida yaratilgan. Mualliflar: Sh.Namazov, N.Xo'jambergenov, X.Husanov va boshqalar (1-jadval) [2].

1-jadval

Navning tasnifi		
Vegetatsiya davri	-	115-120 kun
O'simlik bo'yi	-	110-120 sm
Hosildorligi	-	38,0-48,3 s/ga
Bitta ko'sakdagi paxta vazni	-	6,0-6,5 g.
1000 dona chigit vazni	-	130-135 g.
Tola chiqishi	-	36-37 %
Shtapel tola uzunligi	-	1,10-1,15 dyum
Mikroneyni	-	4,4-4,5
Tola tipi	-	V-tip
Nisbiy uzilish kuchi	-	26,1-27,8 gs/teks

1-rasm

Tajribada navlari bo'yicha ko'chatning to'liq unib chiqishi, yoppasiga gullash, pishisah davrining boshlanishi, kasalliklarga chidamliligi, navlarning yotib qolishga chidamliligi, chanoqdagi paxtaning to'kilishiga chidamliligi bo'yicha fenologik kuzatuvlar olib borildi. Unib chiqish har bir bo'linmaning qatorlaridagi ko'chatlar to'liq unib chiqqandan keyin xisobga olindi.

2021-yilda o'tkazilgan tajribada fenologik kuzatish natijalariga ko'ra 5-aprelda ekib ikki xil tizimda ko'chat qoldirganda ham yoppasiga shonalash fazasining boshlanishi 10.06 kuni, 15-aprel